

TOPLUMSAL DİLBİLİME GİRİŞ (UYGULAMALI ÖRNEKLERİYLE)

SELEN, Nevin (1989), *Toplumsal Dilbilime Girişi (Uygulamalı Örnekleriyle)*
Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 76 s.
ISBN: 975-06-0026-6.

Yudum KIRMIZI*

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 334-343

Toplumsal dilbilim, “genel bir değerlendirmeye, dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirlerini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle de bu iki tür olgu arasındaki eş değişirliği inceleyen karma dal” (Vardar 2002:196) olarak tanımlanabilir. Toplumsal Dilbilim çalışma konuları içinde dil ilişkisi: ödünç alma, çok dillilik, bir toplumda iki dil kullanılması durumu/iki dillilik, ilişki dilleri, kreoller, geçer dil, kod değiştirimi; diyalekt, standartlar, sosyolekt, isoglosses; dil ve eğitim; geniş ve dar kodlar; dil siyaseti; erkek ve kadın dili; dil ve kültür, dil, kültür ve düşünce, dilsel gereklilik/kültürel izafiyet ve Sapir-Whorf hipotezi; dilsel ve toplumsal eşitsizlik, davranışsal dil çalışmaları, dilsel önyargılar; idyolekt; sabir, argo (argot), jargon; dil normu; dil engelleri; dil planlamaları /düzenlemeleri; dil devrimleri; dil yasakları; dil standartlaştırması; diller arası ve dil içi girişim, dil ve kimlik, esperanto (yapay dil), bildirişimsel edinç vb. sayılabilir (Güven 2015:20-21).

Toplumsal dilbilim dünyada 1960’larda ortaya çıkıp önem kazanmaya başlamış Türkiye’de ise toplumsal dilbilim çalışmaları öncelikle dil bilimi çalışmalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak Kâmile İmer toplumsal dilbilim kavramının tanımını “Toplumsal Dilbilim” adlı makalesiyle (1980) yapmıştır. Toplumsal Dilbilim alanında bu alanın adını taşıyan ilk kitabı ise Nevin Selen 1989’da yazmıştır. Prof. Dr. Nevin Selen’in Toplumsal Dilbilime Girişi (Uygulamalı Çalışma Örnekleriyle) adlı eseri Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları tarafından 1989’da basılmıştır. Selen’in bu eseri geçen uzun süreye rağmen Toplumsal Dilbilim başlığını taşıyan alandaki tek eserdir.

Yazar, kitabın önsözünde amacının Toplumsal Dilbilimi (Soziolinguistik) tanıtmak olduğunu söyler ve kitabın bölümleri hakkında kısaca bilgi verir. Selen, kitabın birinci bölümünde **Toplumsal Dilbilimin tanımı** başlığı altında, dilbilim çalışmaları, Yunanlıların başlatıp Fransızların sürdürdüğü yalnızca önceden konulmuş kurallara dayanan gramer çalışmalarıyla başlamış, sadece yazı dilini esas alan filolojik çalışmalarla ve daha sonra dillerin birbiriyle karşılaştırılarak ortak yönlerinin tespitiyle devam etmiştir, demektedir. Bu süreçte 20. yüzyılda “Yakınçağ” (1789-) dilin bizzat kendisini esas alan F. De Saussure (1857-1913) dilbilimde yapısalcılığın öncüsü olmuş ve ardından dilbilim alanına getirdiği dil, söz, artzamanlılık, eşzamanlılık ve

* Dr. Öğretim Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE. ykirmizi@kastamonu.edu.tr

dilsel birimler arasında yatayına dikeyine ilişkiler gibi ikilemleri benimseyen ekoller oluşmuştur. Bunlar arasında Tesniere'in (1893-1954) öncülüğünü yaptığı Fransız Ekolü, E.Sapir (1884-1939) ve Bloomfield'in (1884-1949) kurduğu Amerikan Ekolü, Trubetzkoy'un (1890-1938) oluşturduğu Prag Ekolü sayılabilir. Daha sonra incelemelerine dilsel bir metni esas alan ve eşzamanlılık yöntemini kullanan yapısalcılığa karşı çıkan N. Chomsky (1928-) dilbilim alanına yeni bir görüş açısı getirmiştir.

Yeni Çağ'a dek yalnız yazı dili üzerinde artzamanlılık yöntemiyle incelenen dil "kişinin toplumsal davranışına göre şekillenen bir olgu olması açısından yani Toplumsal Dilbilim ve Dilbilim kavramlarının bileşimi olan "Toplumsal Dilbilim" olarak Yakın Çağ'da (1789-) ortaya çıkmıştır.

Selen, yapısalcılık ile Toplumsal Dilbilim arasındaki farkları şöyle özetlemektedir:

1-Yapısalcılık dili bir sistem olarak ele alıp, onu bu sistem içinde inceler. Toplumsal Dilbilim ise dili sosyal işlevi açısından ele alıp, onu toplumdaki işlevi açısından inceler.

2-Yapısalcılıkta dilbilimci bir dile hâkim olmak için onun kuramsal yönlerini, toplumsal dilbilimci, dilin toplumsal koşullarına göre nasıl değişebildiğini, bu koşulların dile nasıl etken olduğunu açıklar.

3-Dili bir sistem içinde ele alan yapısalcılık ideal bir "alıcı-verici" yi varsayar. Bu ideal "alıcı-verici" değişken olmayan bir toplumda yaşar, o toplumda konuşulan dili kusursuz bilmektedir ve hiçbir sosyal özelliği, kişisel farklılığı olmayan bir yaratık olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra "alıcı-verici arasında değiş- tokuş yapılan mesajlar hiç değişmeyen koşullar altında alınıp verilir ve konuşma biçimi hiç değişmiyor olarak kabul edilir. Toplumsal Dilbilim, toplumsal koşullar altında değişmesi doğal olan konuşma biçimlerini, başka deyişle, dili toplumdaki işlevi bakımından inceler.

4- Yapısalcılıkta dil yeteneği olan ve o dili çok iyi kullanan ideal alıcı-verici, toplumsal dilbilimde mesaj değiş-tokuşunda, içinde bulunduğu duruma bağlı olarak konuşma biçimi ve "dil davranışı" değişken kişidir.

Toplum ve toplum dilbilim açısından dil toplumsal bir olgudur, diyen Selen, dil olmadan ortak bir yaşam ortak bir yaşam olmadan da dil düşünülemez demektedir. Belirli bir sorunun çözümünde hem toplumbilimin hem dilbilimin yöntem ve bilgilerinden yararlanıldığı zaman, söz konusu sorun, toplumsal dilbilim niteliği kazanmaktadır. Toplumsal dilbilimin bir bilim dalı olması ve her ülkede benimsenip hızla yayılması çok kısa bir sürede gerçekleşmiştir.

Selen, Toplumsal Dilbilimin Tarihsel Gelişimi başlığı altında Toplumsal dilbilimin önce Kuzey Amerika'da başladığını hızla gelişmesinin en büyük nedeninin ise eğitim politikası olduğunu söylemektedir. Amerika'da 20. yüzyılın ikinci yarısında dilbilimi etnolojik bakış açısından inceleyen toplumsal dilbilim sorunlarını çözme eğiliminde olan Sapir ve dilbilimi davranış psikolojisi açısından irdeleyen ve böylece bir ekol oluşturan Bloomfield ekolü olmak üzere iki farklı dil akımı görülmektedir. Noam Chomsky ekolü ise "Dönüşümlü Üretimsel Gramer" in öncüsüdür.

Selen, yapısalcılığın değişken olmayan bir toplumu varsaydığını belirtir. **Toplumsal Dilbilimin Tarihsel Gelişimi sürecinde** Kuzey Amerika'da konuşulan İngilizce ile zencilerin konuştuğu İngilizce arasındaki farklar, eğitimde bunun üstesinden nasıl

gelineceği, bunların iki ayrı dilsel biçim mi olduğu gibi sorular ve bunlara kuramsal çözüm arayışı ile bu iki toplum arasındaki davranış farklılıklarının gözlemlenmeye başladığını belirtir. Böylece toplumsal dilbilimde önemi yadsınamayacak davranış, dil davranışı gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.

İngiltere’de toplumsal dilbilim Basil Bernstein’in “Code” kavramı ve ortaya attığı teorilerle kurulurken; Fransa’da toplumsal dilbilim daha farklı bir açıdan gelişme imkânı bulmuştur. 1980’lerde Martinet’in öğrencisi Ruth Reichstein hangi geniz fonemlerinin anlam ayırımına neden olduğuna dair Paris’te kantitatif bir araştırma yaptığını anlatan Selen, bu çalışma ile dilbilimin, toplumsal dilbilimin uğraşı alanına yavaşça girmeye başladığını söyler ve Fransa’da yöneticiler ile alt katman dili arasındaki dil farklılığından yola çıkarak Fransızca ve lehçeleri üzerine araştırmaların yapılmasıyla, dilbilimin alanına başka bir sınırdan girildiğini ekler.

Selen, Feodal bir sistemle yönetilen İtalya’da ise yörelere göre dil yapısının ayrım göstermesi özellikle ikinci dünya savaşından sonra büyük sorunlar meydana getirmiş bu sorunların çözümünde toplumsal dilbilimden faydalanılmıştır, demektedir. Yine bu bölümde Toplumsal dilbilimin, Almanya’da 60’lı yılların ikinci yarısında önem kazanmaya başladığını, Almanya’ya göç eden ailelerin okul çağındaki çocuklarının ülkedeki dil problemini iyice artırdığını görmekteyiz. Aynı toplumun çeşitli toplumsal düzeyinden gelmiş çocuklarının dil engellerinin yanına gelenek görenek din ve dili ayrı bir toplumun çeşitli toplumsal düzeyinden gelmiş çocukların dil engelleri eklenmiştir. Selen bu sorunu çözmek için bilgilerin toplumsal dilbilimin yöntemlerine başvurduğuna değinmiştir.

Toplumsal Dilbilimin Uğraşı Alanı başlığı altında Selen, toplumun eğitimsiz çevrelerinde doğup yetişen çocukların okul çağındaki dillerinin yetersizliği yüzünden öğrenim zorluğu çektiğini, okullarda kullanılan Ölçünlü Dil’i kullanmakta ve buna paralel olarak yabancı dil öğreniminde de zorlandıklarını dile getirmektedir. Selen, Dil Normu’nu dilin kullanımını kurallara oturtmak ve onu bu kurallara uygun kullanmak olarak açıklar ve dili gramer kurallarına, fonetik kurallara vb. uyarak kullanmak gerektiğini söyler. Dildeki kurallar gibi toplumda da uyulması gereken normlar vardır. Her iki normdan sapma toplumda bir takım yaptırımlara neden olur.

Selen, farklı meslekten kişilerin farklı kelime hazinelerine terimlere sahip oldukları için anlaşmakta güçlük çekebildiklerini, bunun gibi gelişmemiş bir çevreden gelen çocuğun gelişmiş dilinin okuldaki gelişmiş dili anlamasına engel olabileceğini söyler. Bu dil engellerini yöresel, toplumsal ve kişisel olmak üzere üçe ayırarak, *diyalekt*, *standart dil*, *sosyolekt* ve *idyolekt* hakkında bilgi verir.

Selen’e göre *Sosyolekt* ve *diyalekt* arasında kesin bir sınır çizmek zordur. *Sosyolekt* kavramı altında grup dili anlaşılmaktadır. Toplumda oluşan sosyal grupların bulunduğu dildir. *Sosyolekt* incelemesinde toplumsal gruplarda meslek dilinde söz dağarcığını saptayarak branş dilinin sözlüğünü oluşturmak mümkündür. Bunun gibi kadın ve erkek cinsleri ile kuşaklar arasında dil farklılığı olduğu bir gerçektir. Böylece her kişinin kendine özgü dil kullanımını ayırımından söz etmek mümkündür. Buna *idyolekt* denir. *İdyolekti* Lewandowski, konuşan kişinin dilsel davranış bilimi, Ulrich ise dilin bir kişinin egemen olduğu kısmı ve bir konuşmacının bireysel özelliklerini yansıtan biçimi diye tanımlar. Ülkü, *idyolektler* arasındaki farkların özellikle sözcük dağarcığında ve gramer yapılarına eklenen özel hatlarda kendini gösterdiğini söylemektedir.

Selen, **Toplumsal Dilbilimde Uygulanan Yöntem bölümünde** dil sorununu çözmek için bilginlerin toplumsal dilbilimin yöntemlerine başvurduğunu dile getirir. Max Weber'in (1864-1920) toplum bilim ve toplumsal dilbilimin konusu olan bireyin davranışları, çevresindeki olaylara göre değişen konuşma biçimi ve tavırlarını idrak, anlama, algılama yoluyla saptanabileceği görüşünü anlatır.

Selen göre Toplumsal dilbilimin amacı da olayların gözlemini yapıp bir varsayıma varmak, sonra bunun doğruluğunu sınyarak kanıtlamak ve bir teoriye ulaşmaktır. Örneğin, Toplumsal dilbilimci, bir sınıftaki çeşitli düzeydeki öğrencilerin bir bölümünün başarısızlığı ve bunların birçoğunun eğitimsiz aileden gelmesi konusunda "eğitimsiz aileden gelen çocuklar okulda başarısız olurlar" gibi bir varsayıma ulaşp bunun doğruluğunu sınyarak bir teoriye ulaşmaya çalışabilir. Anketler yoluyla gözlem yapabilir. Sondaj yoluyla anket en geçerli olanıdır. İki türü vardır. Prensip olarak sadece bireysel değişkenlerin elde edilmesine yarayan Atomik anket, bireyi toplumdaki soyutlayarak inceler. Tümsel anket ise yalnız bireylere ilişkin değil, bireylerin içinde yaşadıkları ortamın özelliklerini de saptayan ve böylece bireylerin tavır ve hareketlerinin sosyal bir yapı içinde analizini sağlar. Selen kişiyi bir bağlam içinde araştırmak daha yararlıdır, diyerek Toplumsal Dilbilimcinin kişilerin içinde yaşadıkları toplum ve aile vb. yapısını da incelemek zorunda olduklarını belirtir.

İkinci bölümde toplumla yakından ilişkisi olduğu için toplumsal yapı ve aile yapısını ayrıntılı bir şekilde inceleyen Selen, Toplumsal Yapı başlığı altında bir toplumun yapısı şu üç grupta incelenebilir:

a) *Toplumsal Sınıflar*: Bu ayırım eşit olmayan kazanç, eğitim düzeyi ve bunlara koşut edinilen mal varlığından kaynaklanır. Maddi durumlarına göre üst orta ve alt gruplara ayrılırlar. Her grup dili farklı kullanır.

b) *Toplumsal Katmanlar*: Toplumbilimde kişilerin belirli statü hiyerarşisine girmesi biçiminde tanımlanabilir. Katmanlaşma bir tür eşitsizlik hiyerarşisidir ve eğitim sosyal katmanları belirleyen birinci öğedir. Eğitim sonucu elde edilen meslekte gelir durumu, ona göre sürdürülen yaşam ve prestij diğer öğelerdir. Doktor ve bir kapıcının toplumdaki konumu ve dili farklıdır. Bu katmanlar:

- 1) Alt alt katman
- 2) Alt katman
- 3) Üst alt katman
- 4) Alt orta katman
- 5) Orta katman
- 6) Üst orta katman
- 7) Üst katman

c) *Toplumsal Gruplar*: Ortak amaçlara ulaşmak için kişiler aralarında belirli derecede işbirliği kurarak toplumsal ilişkide bulunurlar bundan da belirli bir yaşam stili belirli bir kültür düzeyi ve bunlara bağlı olarak belirli bir dil kullanım biçimi olan toplumsal gruplar oluşur. Çeşitli gazete okurlarının dil kullanımını farklıdır.

Selen, belli meslek gruplarının, farklı cinsiyetlerdeki kişilerin, üniversite öğrencilerinin, avcılarının dil kullanımını farklı olacağını dile getirerek toplumsal dilbilimin görevinin bunların tespiti olduğunu anlatır.

Toplumsal Roller başlığı altında Selen, toplumsal rolü bireylerin toplum içindeki davranış biçimi olarak tanımlar. Rol belirli bir sosyal statüyü işgal eden kişiden beklenen işgal ettiği statüye özgü eylemi, davranış ve tutumları belirler. Bu tavırlara rol oynama denilebilir. Selen sosyal sistemlerde elde dilmiş ve verilmiş olmak üzere iki çeşit statü olduğunu söyleyerek anne olmayı verilmiş, üniversite hocası olmayı elde edilmiş statüye örnek gösterir. Kişi birden fazla statüye sahip olduğu için farklı roller oynamak zorunda bu nedenle farklı dil kullanımına ihtiyaç duymaktadır. Birey müdürü olduğu bir şirkette elemanlarıyla konuştuğu gibi eşyle konuşursa yaptırımlarla karşılaşacaktır. Selen, gelişmekte olan toplumlarda verilmiş statü, gelişmiş toplumlarda ise elde edilmiş statünün önemli olduğuna dikkat çeker.

Selen, **Aile Yapısı ve Aile Bireylerinin İş Hayatı başlıklı bölümde** ailenin her toplumda bulunan bir kurum olduğunu, ailenin çekirdek aile, geniş aile, anaerkil ve ataerkil aile tipleri olarak adlandırıldığını dile getirir. Selen, Türkiye’de hala ataerkil aile tarzının hüküm sürdüğünü, şehirleşmeyle birlikte kadının farklı bir statü kazanmaya başladığını, kadının iyi bir çocuk yetiştiricisi ve ev kadını rolünü; erkeğin evin ufak tefek araç gereçlerini tamir edici ve kendi isteği doğrultusunda buyruk veren otoriter kişi rolünü koruduğunu dile getirir. Aileyi oluşturan kadın ve erkek beden ya da fikir iş gücüyle çalışabilir. Buna göre de kullandıkları dil özellikleri değişir. Selen beden gücüyle çalışan bireyin iletişim kurarken somut kelimeleri, fikir iş gücüyle çalışanın ise somuta ilave olarak soyut kelimeleri de kullanabileceğini anlatır. Selen’e göre fikir iş gücüyle çalışan aile bireylerinin söz dağarcığı daha zengindir ve ölçülü dili daha iyi bilmektedirler. Böylece çocuklarının dil gelişimine, onların okul dilini anlamalarına daha çok katkıda bulunabilirler.

Boş Zamanları Değerlendirme ve Aile Dışı Sosyal İlişkiler başlığı altında Selen, ailenin boş zamanlarını kullanım biçiminin, çalışma biçimine koşut bir olgu olduğunu söyler. Ailenin sosyal kökeni, toplumdaki çevre, oturulan yer hepsinden önemlisi eğitim düzeyi diğer faktörlerdir. İki tür çalışma biçimi iki farklı dili ortaya çıkarmıştır. Selen, Bernstein’ın bu iki tür dil kullanımından birini beden gücüyle çalışan alt katmana dâhil kişilerin kullandığı “kamu dili” ve fikir gücüyle çalışanların kullandığı “resmi dil” terimleriyle karşıladığını söyler. Bu terimlerin yerini daha sonra “gelişmemiş dil” ve “gelişmiş dil” terimleri almıştır.

Selen, gelişmemiş dil kavramı sözcük dağarcığı zayıf, soyut kavramlardan yoksun, karmaşık ve uzun cümleler içermeyen bir dili anlatırken gelişmiş dil kavramı ise soyut kavramları bol, karmaşık ve uzun cümleler içeren bir dili karşılamaktadır, demektedir. Üst katmandaki kişi alt katmandaki kişiyi rahat anlarken, alt katmandaki kişi üst katmandakileri anlamakta zorluk çekebilir. Gelişmemiş dil çok kitap okuyarak tiyatroya giderek vb. gelişmiş dile yaklaşabilir.

Dil kullanımı farklarının aile bireylerinin iş hayatından çok aile hayatıyla ilişkili olduğunu söyleyen Selen, alt katmanın çocuğunu emir biçiminde, üst katmanın ise tolerans biçiminde terbiye etmeye çalıştığını belirtir. Üst katman aile bireyleri düzenli bir dille çocuğa neden sonuç ilişkisi içerisinde olayları anlatır ve psikolojik cezalar uygular. Alt katmanda ise emir ve bedensel şiddet kullanımı ağırlıktadır.

Alt katman ve üst katmandaki bireyler ortak faaliyetlerle boş zamanlarını geçirirler de kullandıkları dil ve tavırlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Üst katmanın görüşüğü

sosyal çevreler günden güne değişiklik ve gelişme arz ederken, alt katman daha sınırlı ve dar bir çevreyle ilişki kurmayı tercih eder.

Selen, aile yapısı, boş zamanları değerlendirme biçimi, aile dışı sosyal ilişkiler bu ortamlarda yetişen çocukların dilinde önemli değişiklikler neden olur diyerek, Bernstein'ın bu görüşü savunduğunu ve P.Roeder, H.Büchler, Oevermann gibi pedegoglar tarafından da desteklendiğini dile getirir. Selen okullardaki başarısının sadece zekâ ile ölçülemeyeceği, öğrencilerin kullandıkları dilin, aile farklılıklarının ve başka etkenlerin de önemli olduğunu dile getirir. Böylece toplumsal dilbilim araştırmalarında aile yapısını incelemek ön plana çıkmıştır.

Üçüncü bölümde İngiliz pedegog ve adı geçen bilimin kurucusu Bernstein'in teorisini ve dilsel kotları inceleyen Selen, **Bernstein Teorisi ve Dilsel Kotlar başlığı altında** önce kot terimini açıklamıştır. Kot terimi yalın olarak iletişimde kullanılan işaretler sözcükler olarak kabul edilmektedir. Kişinin zihninde tasavvurlar vardır. İletişimde verici alıcıyla mesajını vermek için beyin dağarcığında bulunan bu tasavvurlardan uygun olanını seçer ve onları işaretleyen işaretleri sözcükleri bulur ve beyindeki konuşma organlarına komut verir, konuşma organları düzenli bir eyleme geçerek beyin dağarcığındaki tasavvurları sözcüklere dönüştürüp alıcıya kotlar.

Selen, gelişmemiş dili kullanan çocuklar okuldaki gelişmiş dil kotlarını anlamakta zorluk çektiği gibi verilen mesajları da anlamakta güçlük çekecektir, demektedir. Selen Bernstein'ın okul başarısının öğrencinin kullandığı dile bağlı olduğu görüşünü dile getirerek hemen her toplumda öğrenimi kolaylaştıran ya da engelleyen faktörün çocuğun zekâ ve yeteneğine ilaveten dilin çeşitli kullanımları olduğunu söyler. Dil kullanımının kaynağı kişi değil yetiştiği kültür ortamıdır.

Selen'e göre alt katmanı oluşturan kişiler verilen mesajın yalnız yalın olarak içeriğini algılar objenin çevresindeki öğelerle bağlantısını kurarlar, neden sonuç ilişkisi arasında köprü atamaz, oysa orta katmanı oluşturan kişilerde durum bunun tersidir. Birinci dil tipi içerik tipi ikincisi ise yapı tipi olarak tanımlanır. Selen Bernstein'ın bu erimleri kamu dili ve resmi dil olarak tanımladığını söyler. Kamu dilini bilen çocuk okuldaki resmi dili anlamakta zorluk çekecek ezberleme yoluna gidecek ve hatta öğrenme isteğini kaybedebilecektir. Bu iki dil kullanımı arasındaki fark kelimeleri seçme ve cümle oluşturmada kendini gösterecektir.

Selen, Bernstein'ın gelişmemiş dilin iki çeşidi olduğu görüşünü dile getirerek, Bernstein'a göre mesajı oluşturan kelimelerin seçimi, bu kelimelerin dizimi sınırlı olan ezberlenmiş metinler, örneğin dinsel törenlerdeki dualar, ilahiler; öteki aynı ya da benzer deneyimlerle bir arada yaşayan kişilerin kullandığı dil çeşidi olduğunu söyler. Örneğin askerlik görevini yapanların kullandığı dil gibi.

Selen, bu bölümde Bernstein'ın anne ve babanın geçiş yapma belirtilerine göre üç tip geçiş aile tipi tespit ettiğini dile getirir ve Bernstein'e göre farklı katmanlardan gelen çocukların karşılaştığı dil probleminin çözümü için okulda çocuğa neyin öğretileceğinin kesin kez saptanması gerektiği görüşünü anlatır. Çeşitli katmanlardan gelen çocuklarda ayırım gözetmeksizin bir arada ders yapmak, çocukları katmansal yönden aynı düzeye getirdikten sonra ders yapmak gibi iki kavram gelişmiştir. İkinci okul sisteminde olduğu gibi öğrenciye verilen bilgiler kavranması zor, karmaşık içerikli

değil, öğrenciye basmakalıp bilgiler ve zihin hamallığı niteliğinde dersler yerine bilgilerin nasıl ve ne yolda kazanılacağı öğretilir, çocuğun kendi kendine araştırıp öğrenme yeteneği geliştirilir görüş açısı genişletilir çocuğun enine boyuna düşünerek senteze varması sağlanır, didaktik yöntemden ziyade öğrenim teorisi önemlidir. Öğretenle öğrenen arasındaki ilişki disipline değil hoşgörüyeye bağlıdır. Birinci tipteki okullarda ise öğretmenin çocuğun zihnini sadece öğretme amacıyla kapasitesini aşan bir biçimde doldurması söz konusudur. Selen, Bernstein'ın bu görüşlerini çeşitli okullarda yaptığı deneysel incelemelerle kanıtlandığını söyleyerek farklı katmanlardaki çocukların kullandığı dil ve okul diline uyumları farklı olmaktadır, demektedir.

Selen, Bernstein'ın hipotezinine eğitim politikası ve pedagoji alanında da politikacıların ve pedagogların inceledikleri bir konu olduğunu bu sayede okulların programlarında bir reform yapma hareketi başladığını dile getirir. Selen'in aktardığına göre Denis Lawton (İngiltere), Peter Martin Roeder (Amerika), Ulrich Oevermann (Alanya), Regine Reichwein (Federal Almanya) gibi bilginler Bernstein'ın hipotezinden yola çıkarak öğrenciler üzerinde çeşitli incelemeler yapmışlar, sonuç olarak Bernstein'ın belirttiği gibi gelişmemiş dil kullanan çocukların zekâ yönünden problemleri olmamalarına rağmen dil sorunları yüzünden başarısız oldukları gözlenmiştir. Yazılı anlatımda bu fark daha belirgindir. Öğrencileri dil kullanımı yönünden aynı seviyeye getirmek için okul öncesi programlar hazırlanmışsa da başarı sağlanamadığını söyleyen Selen, bunun nedenini sadece öğrencilerde değil öğretmenlerde de aramak gerektiğini vurgulayarak öğretmenler bu alanda eğitilmesi gerektiğini dile getirir. Öğrencilerin başarı sağlamaları için dil problemlerinin kaldırılması fikri Bernstein'e aittir. Selen'e göre bu konularda eğitime uygulamalı toplumsal dilbilimin katkıları beklenilmektedir.

Selen, Toplumsal Dilbilime Giriş kitabının **dördüncü** ve **son bölümünde** ise Eskişehir'de bu konuda yapılan iki incelemeye yer vermiştir. Uygulamalar başlığı altında **kız ve erkek öğrencilerde dil kullanımı ayrımları ve katmanlara göre öğrencilerde dil kullanımı ayrımları** adında iki başlık açmıştır. **Kız ve Erkek Öğrencilerde Dil Kullanımı Ayrımları** bölümü Eskişehir'deki küçük memur ve işçi kesiminin bulunduğu Ahmet Kanatlı Lisesi'nin birinci sınıfında okuyan 14-16 yaşlarında 100 öğrenci arasında yapılan incelemeler sonucu elde edilen verilere dayanır. Sözü edilen öğrencilerin hangi katmana ait olduklarını tespit etmek amacıyla bir test uygulandıktan sonra bu öğrencilerin (işçi kesiminin bulunduğu bir yerleşim birimi olması nedeniyle) kentnin ortak sosyo-ekonomik özellikler taşıyan aile çocukları olduğu varsayımından yola çıkarak seçmeli sorularla yapılan anket türü tercih edilmiştir. Anket ve gözlemler sonucunda orta katman bireylerinin toplam gelir giderleri önemli bir özellik olarak ortaya çıkmıştır. Bu bireylerin gelirleri 200 000-300 000 TL. civarında olup, işçi kesiminde kooperatif aracılığıyla ev sahibi olmaları lise düzeyinde eğitim görmeleri sosyal yaşamdan az da olsa yararlanma çabaları bu katman bireyelerine puan kazandırmaktadır. Anketde % 41,129 ile en yüksek ortalamayı oluşturanlar aşağı orta katmana ait bireyelerdir.

Ankette sorular salt ekonomik, kültür ya da sosyal yaşam ele alınarak sosyo -ekonomik yaklaşımla düzenlenmiştir. Selen'e göre katmanlar arasındaki değerlendirmeyi yaparken şunlara dikkat etmek gerekir:

Gelir, saygınlık, eğitim düzeyi gibi alanlarda ve de birçok başka konularda toplumsal katmanlar arasında farklar vardır ve bu farkların gözlemlenmesi toplumsal katmanların oluşum nedenini açıklamak değildir. Anket verileri bir bağıntı ilişkisini

açıklamaktadır. Nedensellik ilişkisinin açıklanmadığı göz ardı edilmemelidir. Örneğin yüksek eğitim, insanları yukarı katmana sokuyor demek olmaz, yukarı katman üyeleri arasında yüksek eğitimliler daha çok yolunda bağıntısını belirtmek anketin sonucu olabilir. Anket sonucunda

Ahmet Kanatlı Lisesi'nde öğrencilerin

- 1) Alt alt katman : -0-
- 2) Alt katman : % 11.290
- 3) Üst alt katman : % 19.354
- 4) Alt orta katman : % 41.129
- 5) Orta katman : % 18.548
- 6) Üst orta katman : % 9.677
- 7) Üst katman : -0-

olduğu belirlenmiş ve öğrencilerin % 41.129'la alt orta katmanı temsil ettiği saptanmıştır.

Selen toplumsal dilbilimde örnekleme yöntemiyle incelenecek konunun bir bölümü ele alınır ve bu bölümden elde edilen sonuçlar genelleştirilerek teoriye ulaşmaya çalışılır, demektedir. Burada Selen, Durkheim'in işaret ettiği gibi bir araştırmacı için birinci koşul objektifliktir görüşünü vurgulayarak Durkheim'in, bir toplumbilimcinin toplumsal olayları "şeyler" gibi incelemesi gerektiğini, bilimin "olması istenen ile" uğraşmayıp "olan ile" ya da "olana göre olacak olan ile" uğraştığı görüşünü dile getirir.

Selen, sözü geçen çalışmada öğrencilere "Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir" deyimini verilerek bu deyim açıklanması istendiğini kız ve erkek öğrencilerin açıklamaları incelenerek dil kullanımları arasındaki ayrımların açıklandığını ve şemalarla gösterildiğini anlatır. Selen, örneklem grubunun aşağı orta katmanı temsil eden onu kız onu erkek öğrenciye ait olan yirmi metinden oluşturulduğunu ve bu metinlerdeki sözcük türleri ve tümce yapılarının incelendiğini söyler.

Selen, bu inceleme sonucunda kız öğrencilerin metinlerinin daha uzun olduğu kız öğrencilerin ad ve soyut adları erkek öğrencilere oranla daha fazla kullanırken erkek öğrencilerin somut adları daha çok kullandıklarını aktarır. Kız öğrenciler eylemleri etken, edilgen ve yardımcı eylem şekilleriyle kullanırken erkek öğrencilerin eylem gösteren adların etken olanlarını kız öğrencilere oranla daha çok kullandıklarını; kişi ve gösterme adlarını kullanma oranı kız öğrencilerde daha yüksek olduğunu dile getirir. Sıfatların zenginliği de kız öğrencilerin anlatımı zenginleştirme özelliklerini ortaya koyar demektedir.

Selen'in verdiği inceleme sonuçlarına göre metinler cümle ve cümle yapıları bakımından incelendiğinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha fazla bileşik tümce kurdukları görülmüştür. Erkeklerse yalnız tümceleri kız öğrencilere oranla fazla kullanmaktadırlar. Erkek öğrencilerde birleşik tümceler daha fazla görülürken bu birleşik tümcelerin çoğunluğunu şartlı tümceler oluşturmaktadır. Kız öğrencilerse erkek öğrencilere göre daha az birleşik tümce oluşturuyorlar ve birleşik tümcelerde ağırlık bağlaçlı tümcelerdir. Kız öğrencilerin bileşik tümcelerinin çoğu girişik tümcelerden oluşurken, sıralı tümcelerin yoğunluğu erkek öğrencilerde daha yüksektir.

Selen, araştırma sonucunda kız öğrencilerin içe erkek öğrencilerin ise dışa dönük konuları ele aldıklarını aynı konu başlığında yazmalarına rağmen kız öğrencilerin

konuya kendi aile ve arkadaş çevrelerinden gözlemleriyle yaklaşırken erkek öğrencilerin ise sosyalleşme süreçlerini yansıtırçasına konuya toplumsal açıdan kişisel olmayan örneklemelerle yaklaştıklarını söyler. Çalışma sonucuna göre kız öğrencilerin kompozisyonlarında bence, sanırım gibi ifadeyi kesinleştirmeme daha çok görülmekte kız öğrenciler erkek öğrencilere nazaran duygusal ifadelere daha çok yer vermektedirler.

Selen'e göre her iki cinsin metin sonuçlarına göre dil kodlarının ne olduğu sonucu Bernstein'in kod olarak isimlendirdiği ortak dil kullanım özelliklerini bir kez daha anımsamakla ortaya çıkarılabilir. Selen, kız öğrenciler erkek öğrencilerle aynı katmanı temsil etmelerine rağmen erkek öğrencilere oranla dili normlara daha uygun olarak kullandıklarını söyler. Selen, bu sonucu etkileyen faktörler olarak kızlarını yükseköğrenime hazırlamak amacıyla bir meslek lisesine değil de üniversiteye hazırlanmak amacıyla Ahmet Kanatlı Lisesi'ne gönderen ailelerin yapısının belli bir katmanın üzerinde olması ve bu ailelerin bilinç ve kültür düzeylerinin farklı seviyede olmasını olarak açıklar.

Selen, **Katmanlara Göre Öğrencilerde Dil Kullanımı Ayrımları başlıklı son bölümde** Eskişehir kent merkezindeki Murat Atılğan İlkokulu beşinci sınıfa devam etmekte olan öğrencilerden 67, Emek İlkokulu'ndan 62 olmak üzere toplam 129 öğrenci üzerinde yapılan incelemeye yer vermiştir. Öncelikle bütün öğrencilere zekâ testi uygulandığını ifade ederek orta zekâyâ sahip her iki okuldan 70 öğrencinin hangi katmana ait olduğunu saptayan bir test daha uygulandığını belirtir. Bu çalışmada farklı katmanlardaki aynı yaş grubuna ait öğrencilerin dil kullanım farklılıklarını ortaya koyabilmek için birbirinin devamı niteliğindeki altı parça resimden anlamlı bir hikâye yazmaları istenmiştir.

Selen, bütün bu testlerden elde edilen sonuçları ise şöyle anlatır:

Sosyo-ekonomik ve kültürel yönden alt katmana ait olan ailelerin 9-12 yaş grubundaki çocuklarının Cattel I ve Cattel II zekâ testinde aldıkları puanların orta katmandakilere göre daha düşük düzeyde kaldıklarını söyleyebiliriz. Alt katmandaki öğrenciler evlerinde ve yakın çevrelerinde soyut ve sözel yetenekleri gereği gibi geliştirmelerine olanak sağlayacak ortamdaki ve yetişkin yardımından yoksundurlar. Kısıtlı ortam içinde yetişen çocuklar birçok öğeyi çevresindeki yetişkini taklit ederek öğrenen alt katmandaki öğrenci, zamanla ana-babasının yetersiz dil alışkanlıklarını ve düşünmekten çok bir şeyler yapmaya yönelik somut yaklaşım biçimlerini benimsemektedirler. Bu durum ise zihinsel davranışlarını geliştirme olanağını sınırlandırmaktadır.

Selen, alt katman da ve orta katmanda bulunan 9-12 yaşlarındaki öğrencilerin yazdıkları hikâyelerdeki dil kullanımını görmek için şunlara bakıldığını söyler:

- 1) kullandıkları adlar
- 2) salt adlar
- 3) soyut adlar
- 4) sıfatlar
- 5) zamirler
- 6) zarflar
- 7) bağlaçlar
- 8) salt tümceler
- 9) bozuk tümceler

Selen, inceleme sonucu Bernstein teorisini doğrulayan kanıtlara ulaşıldığı söylenebilir, demektedir. Bu sonuçlara bakılınca her iki grubun da ve bağlacını çok sık kullandıkları görülmüştür. Alt katmandaki öğrencilerin soyut isimleri hemen hemen hiç kullanmadıkları söylenebilir. Alt katmana ait olan ailelerin çocuklarının genellikle basit tamamlanmamış özne-yüklem ilişkisi tam olmayan tümceler kurduğu ve bu nedenle gramer kurallarını öğrenemedikleri sonucu görülmektedir. Genel olarak ele alındığında Bernstein'in gelişmiş ve gelişmemiş dil olarak nitelendirdiği ve nedenlerini ailenin sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyleriyle açıkladığı dil kullanımı sözcük türlerindeki sayısal bu farklılıkların nedenidir. Öğrencilerin gelişmemiş dil kullanımları sonucu ortaya çıkan başarısızlıklarının tek nedeni elbette dil engeli değildir. Öğretmenin öğrencinin aile yapısını, geldiği çevreyi, zihinsel ve dilsel yeteneklerini bilmesi gerekir. Selen bu konuda görevi öğretmen yetiştirmek olan eğitim fakültelerinin öğretmen adaylarının sosyo-dilbilim alanında aydınlatılması gerektiğini söylemektedir.

Selen'in diğer bir önerisi ise öğrencilerin gelişmemiş dil kullanımlarını gelişmiş dil düzeyine çıkarmak için daha okul öncesinden başlayarak yaşantı zenginleştirici bir eğitim programı görmelerini sağlamaktır.

Selen'in 20. yüzyılda büyük önem kazanmış olan ve eğitim politikasına yol gösteren Toplumsal Dilbilimin tanımını yaparak, "yapısalcılık" la nerede ve hangi nedenle ayırım gösterdiğini saptadığı, tarihsel gelişimini kısaca açıklayıp uğraş alanını belirterek uygulanan yöntem üzerinde durduğu çalışması Toplumsal Dilbilim alanında Türkiye bu adı taşıyan ilk çalışmadır. Selen, kitabında Bernstein'in dilsel kodları hakkında bilgiler vererek Asuman Ağaçasapan'ın bu alanda yapmış olduğu uygulamalı yüksek lisans tez çalışmasına da uygulamalar bölümünde yer vermiştir. Gerek teorik bilgileri gerekse de grafiklerle ele alıp değerlendirdiği uygulama çalışması ile Toplumsal Dilbilime Giriş kitabı alana ışık tutmaya devam etmekte ve bu konuda yapılacak çalışmalara yol göstermektedir.

Kaynakça

- İMER, Kamile (1980). Toplumsal dilbilim. *Dilbilim ve Dil Bilgisi Konuşmaları I*, 157-166.
- GÜVEN, Ali (2015). *Türkiye'de Günümüze Kadar Yapılmış Olan Toplumsal Dilbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr> adresinden erişilmiştir.